

Hız. Peygamber Dönemi ve Ridde Hâdiselerinde Benî Hanîfe ve Müseylime*
Banū Hanīfa and Musaylima in the Period of the Prophet and Ridda Events

Ümmühan Arı

Dr. Öğrencisi, Harran Üniversitesi SBE, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı
PhD Student, Harran University, Department of Islamic History
Şanlıurfa / Turkey
ariummuhan44@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5939-0221

Makale Bilgisi / Article Information

*Bu makale “İlk Dönem İslam Tarihinde Yemâme” (İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 2020) adlı yüksek tezinden üretilmiştir.

This article is based on master’s thesis entitled “Yamamah in First Period History of Islam” (Inonu University SBE, Malatya 2020).

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article

Geliş Tarihi: 27 Mart 2023 / **Date Received:** 27 March 2023

Kabul Tarihi: 13 Haziran 2023 / **Date Accepted:** 13 June 2023

Yayın Tarihi: 30 Haziran 2023 / **Date Published:** 30 June 2023

Yayın Sezonu: Haziran 2023 / **Pub Date Season:** June 2023

Atıf: Arı, Ümmühan. “Hız. Peygamber Dönemi ve Ridde Hâdiselerinde Benî Hanîfe ve Müseylime”. *Akademik Siyer Dergisi* 8 (Haziran 2023), 87-106.

Citation: Arı, Ummuhan. “Banū Hanīfa and Musaylima in the Period of the Prophet and Ridda Events”. *Journal of Academic Sirah* 8 (June 2023), 87-106.

<https://doi.org/10.47169/samer.1271892>

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/samer> **e-mail:** akademiksiyerdergisi@ksu.edu.tr

Yayıncı: KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Published by: KSU Sirah Researches Application and Research Center

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların Kaynakça’da belirtildiği beyan olunur (Ümmühan Arı).

Ethical Statement: It is declared that during the preparation process of this study, scientific and ethical principles were followed and all the studies benefited from are stated in the bibliography (Ummuhan Ari).

Bu makale Creative Commons Atıntı-Gayriticari Türetilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-Nc 4.0).

Öz

Bu makalede Hz. Peygamber döneminde başlayan ve onun vefatı sonrasında büyük bir ivme kazanarak devam eden dinden çıkma olaylarında Benî Hanîfe kabilesinin rolü üzerinde durulmuştur. İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde Benî Hanîfe gibi bazı büyük kabileler Orta Arabistan'da yer alan Yemâme'de yaşıyorlardı. Bölgede İslâm'ın yayılmasıyla birlikte Benî Hanîfe de İslâm'ı kabul ettiğini deklare etmiştir. Ancak özellikle Resûlullah'ın vefatından önceki ağır hastalığı sırasında Medine'deki otoriteyi tanımayan gruplar ortaya çıkmıştır. Bu grupların ortaya çıkmasında kabileler arası rekabet gibi sosyolojik etkenler ve zekât vermekten kaçınmak gibi iktisadî sebepler etkili olmuştur. Benî Hanîfe kabilesine mensup olan Müseylime'nin peygamberlik iddiasının arka planında da bu sebepler bulunmaktadır. Benî Hanîfe kabilesi de aynı saiklerle Müseylime'nin arkasında durmuş ve bölgeye ulaşan Müslüman ordusuna şiddetli bir şekilde direnmişlerdir. Hz. Peygamber döneminde peygamberlik iddia etmiş olsa da Müseylime ile asıl mücadele Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleşmiştir. Gün geçtikçe güçlenen ve etkilediği insan sayısı artan Müseylime'nin üzerine Hâlid b. Velîd ve ordusu gönderilmiştir. Müslümanlar ile Müseylime'ye inanan grup arasında meydana gelen Akrahâ Savaşı'nda Müslümanlar galip gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyer, İslâm Tarihi, Benî Hanîfe, Ridde, Müseylime.

Abstract

In this article, the role of the Banū Hanīfa tribe in the Ridda events that began during the time of Prophet Muhammad (pbuh) and gained momentum after his passing has been emphasized. During the emergence of Islam, some large tribes such as the Banū Hanīfa were residing in Yamama, located in Central Arabia. With the spread of Islam in the region, Banū Hanīfa also declared that they accepted Islam. However, especially during the severe illness of the Messenger of Allah before his death, groups that did not recognize the current authority in Medina emerged. Sociological factors such as intertribal rivalry and economic reasons such as avoiding giving *zakat* were effective in the emergence of these groups. These reasons are also in the background of Musaylima's claim to prophethood, who is a member of the Banū Hanīfa. The Banū Hanīfa also stood behind Musaylima with the same motives and fiercely resisted the Muslim army that reached the region. Although he claimed to be a prophet during the time of the Prophet, the main struggle with Musaylima took place during the period of Abu Bakr. Khalid b. Walid and his army were sent against Musaylima, which was getting stronger every day and the number of people it affected was increasing. As Musaylima's influence and followers grew, Khalid ibn Walid and his army were sent against him. In the Battle of Aqrabā' that ensued between the Muslims and the followers of Musaylima, the Muslims emerged victorious.

Keywords: Sirah, Islamic History, Banū Hanīfa, Ridda, Musaylima.

GİRİŞ

Benî Hanîfe kabilesinin yaşadığı Yemâme bölgesi stratejik konumu, su kaynaklarının bolluğu ve bölge topraklarının zirai faaliyetlere elverişli olması sebebiyle Arap Yarımadası'nda önemli bir konuma sahipti. Arabistan Yarımadası'nın ortasında Irak yolu üzerinde bulunan Yemâme bölgesinin kesin sınırları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Âlimler tarafından bu konuda birbirinden farklı görüşlerin beyan edilmesi, muhtemelen Yemâme'nin kapsamı ve genişliği hakkında hemfikir olunamamasından kaynaklanmıştır.

Yemâme bölgesinde yaşayan kalabalık nüfusun büyük bir kısmını Benî Hanîfe kabilesi oluşturmaktadır.¹ Temîm kabilesinin alt kollarından biri olan Benî Hanîfe kabilesi savaşçı kabilelerden kabul edilmektedir. Benî Hanîfe kabilesinin Eyyâmü'l-Arab'ta önemli savaşları vardır.² Bu kabile de Câhiliye döneminde Arap Yarımadası'nda bulunan diğer kabileler gibi müşrikti. Kendi elleriyle yaptıkları putlara tapıyorlar, onlara saygı duyuyorlardı. Hatta bazen yiyeceklerden yaptıkları putlara tapıyorlardı, açlık sıkıntısı yaşadıklarında ise bu putları yiyorlardı.³ Yemâme'nin bazı bölgelerinde yaşayan Benî Hanîfeliler coğrafi konum sebebiyle Hıristiyanlarla temas halinde oldukları için Hıristiyanlığı benimsemişlerdi.

1. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE BENÎ HANİFE

Yemâmelilerin İslâmiyet ile ilk temasları Mekke döneminde olmuştur. Bi'setin 10. yılından itibaren hacetmek için Mekke'ye gelen kabileler Resûlullah tarafından İslâm'a davet edilmiştir. Benî Hanîfe kabilesi de hac görevini yapmak için Mekke'ye gelen kabilelerden biriydi. Hz. Peygamber kabilenin konakladığı yere gidip onları İslâm'a davet etmiş fakat Benî Hanîfe bu davete olumlu bir cevap vermemiştir. Hatta Araplar arasında Hz. Peygamber'i böylesine çirkin bir şekilde reddeden başka bir kabile olmadığı rivayet edilmiştir.⁴

Medine'ye hicretin 6. yılında⁵ Resûlullah Yemâme halkını tekrar İslâm'a davet etmek istedi. Bu dönemde Yemâme'nin reisi Hevze b. Ali idi. Benî Hanîfe kabilesine mensup olan Hevze, şair ve hatipti.⁶ Beni Hanîfe dışında da itibar sahibiydi. Kisrâ⁷ Hüsrev Perviz ile iyi ilişkileri bulunmaktaydı. Hatta aralarındaki iyi ilişkinin bir neticesi olarak Hüsrev Perviz tarafından Hevze b. Ali'ye bir taç hediye edildi. Bu önemli hediyenin sonrasında ise Hevze, Sâhibü't-Tâc veya Zü't-Tâc lakaplarıyla anılmaya başlandı.⁸

¹ Ekrem Ziya el-Ömerî, *Asru'l-hilâfetü'r-râşide* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, ts.), 398.

² Ömer b. Rıza b. Muhammed Rağıb b. Abdülğani Kehhâle, *Mu'cemu'l-kabâ'ili'l-'Arabi'l-kadîme ve'l-hadîse* (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1994), 1/312.

³ Cevad Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: Daru's-Saki, 2001), 11/72.

⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, 1955), 1/424.

⁵ Hicri 7. yıl olduğu da rivayet edilmiştir. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/256.

⁶ Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 7/213.

⁷ Arap Yarımadası'nda Sâsânî hükümdarlarına kullanılan unvandır. Bk. Casim Avcı, "Kisrâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2002), 26/71.

⁸ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî b. İbn Kuteybe, *el-Maârif* (Kahire: El-Hey'etu'l-Mısriyye el-Amme li'l-Kütüb, 1992), 97; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târîhu't-Taberî - Târîhu'r-resul ve'l-mülük* (Beyrut: Daru't-Turas, 1967), 2/169; Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 7/214.

Resûlullah Yemâme bölgesinde yaşayan insanları tekrar İslâm'a davet etmek amacıyla bir mektup hazırlattı. O dönemde Yemâme, Hevze b. Ali el-Hanefî tarafından yönetiliyordu. Hz. Peygamber Hevze el-Hanefî'ye Selit b. Amr'ı elçi olarak gönderdi. Hevze, Selit'i iyi bir muamele ile karşıladı ve yanındaki yardımcılardan mektubu kendisine okumalarını istedi. Besmele ile başlanan mektupta; Hz. Peygamber'in Allah'ın elçisi olduğu, İslâm dininin bütün dinlere üstün geleceği ve Hevze'nin Müslüman olması durumunda Yemâme'nin yöneticisi olarak kalmaya devam edeceği yazılıydı. Hevze b. Ali sert bir tepki vermeden daveti reddetti.⁹ Selit b. Amr ise ona çabuk karar vermemesi gerektiğini söyleyerek tekrar düşünmesini istedi. Bu diyalog üzerine Hevze tekrar düşünceğini ifade etti. Burada Hevze'nin İslâm'ı kabul etmeye meyyal olduğu ancak iktidarının zayıflamasından çekindiği kanaatindeyiz. Resûlullah da bu durumun farkında olduğu için genellikle davet ettiği yöneticilere İslâm'ı kabul etmeleri durumunda yönetici olarak kalmaya devam edeceklerini belirtiyordu.¹⁰

Selit, Hevze'nin cevap mektubunu alıp Medine'ye dönmek için hazırlık yaptı. Bu sırada Hevze ona hem bahşiler verdi hem de elbiseler hediye etti. Medine'ye gelen Selit, mektubu ve hediyeleri Hz. Peygamber'e ulaştırdı. Resûlullah mektubun kendisine okunmasını istedi. Mektupta İslâm'ın çok güzel olduğu, Hevze'nin kavmi için çok önemli biri olduğu ve Benî Hanîfelilerin Araplar için ne ifade ettikleri yazılıydı. Mektubun sonunda ise Hevze, Hz. Peygamber'den bazı yetkiler talep etti.¹¹ Resûlullah'ın (s) bu talep karşısında sinirlendiği ve Hevze'nin elindeki her şeyin yok olması için dua ettiği ifade edilmektedir.¹² Bu olaydan iki yıl sonra hicretin 8. yılında Mekke'nin fethinden hemen sonra Hz. Peygamber Hevze'nin ölüm haberini aldı.¹³

İbn Hişâm'ın aktardığı bir rivayete göre Sümâme b. Üsâl, Yemâme'nin iki hükümdarından biridir.¹⁴ Bu iki yönetici Yemâme bölgesinin farklı yerlerinde yaşıyordu. Hevze, Hıdrime'de¹⁵ Sümâme ise Hacer'de¹⁶ ikamet ediyordu. Fakat bahsi geçen rivayette Hevze ile Sümâme'nin aynı anda mı yoksa farklı zamanlarda mı Yemâme'nin yöneticiliğini yaptıklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hevze ve Sümâme eğer aynı anda Yemâme'de yöneticilik yapıyorlarsa bu durumda Sümâme'nin, Hevze kadar güçlü olmadığı söylenebilir. Eğer Hevze öldükten sonra

⁹ Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fi ahoâli enfesi nefis* (Beyrut: Daru's-Sadır, ts.), 2/39.

¹⁰ Benzer rivayetler için bk. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 178.

¹¹ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi tarihi'l-müluk ve'l-umem* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 3/290, Başka bir rivayete göre Hevze mektupta, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Peygamberlik görevinin kendisine bırakılması halinde Müslüman olacağını bildirmiştir. Bk. Ahmet Önkâl, "Hevze el-Hanefî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), 17/285.

¹² Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih* (Beyrut: Daru'l-Kitabî'l-Arabî, 1997), 2/95. Hevze, Hz. Peygamber'den peygamberlik işini talep edince bunun üzerine Resûlullah: "Hayır, bu asla olamaz; Ey Allah'ım beni onun şerrinden koru!" diye dua ettiği de rivayet edilmiştir. Bk. Ebu'l Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 102.

¹³ ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 2/40.

¹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/256.

¹⁵ Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed b. Yakub Hemdanî, *Sıfatü cezireti'l-Arab* (Leiden: Brill, 1883), 139.

¹⁶ Hemdanî, *Sıfatü cezireti'l-Arab*, 161.

Sümâme Yemâme'yi yönetmeye başladıysa bu durumda da Sümâme'nin Hevze'nin tüm yetkilerini alamadığı söylenebilir. Çünkü Sümâme'yi reis olarak kabul edenlerin sayısı çok azdı.¹⁷

Hevze'ye davet mektubunu ileten Selî b. Amr, Sümâme'ye de davet mektubunu iletmiştir. Sümâme'nin ne elçiye verdiği tepki ne de davete vermiş olduğu cevap net olarak bilinmemektedir.¹⁸

Hicretin 6. yılında Resûlullah Necid bölgesine bir seriyye gönderdi. Sümâme b. Üsal bu seriyyedeki birlik tarafından esir alındı.¹⁹ Askerler esir aldıkları kişiyi tanımıyorlardı.²⁰ Birlik, Medine'ye dönünce mescide gelen Hz. Peygamber Sümâme'yi gördü ve onu tanıdı. Sümâme canının bağışlanması karşısında fidye olarak ne kadar mal talep edilirse onu verebileceğini söyledi.²¹ Üç gün mescitte bağlı bir şekilde kalan Sümâme'ye Hz. Peygamber'in emri doğrultusunda iyi davranıldı. Resûlullah (s) üçüncü gün Sümâme'nin serbest bırakılmasını emredince Sümâme hem hiçbir fidye talep edilmeden serbest bırakılmasından hem de esirken karşılaşmış olduğu iyi muameleden etkilenerek Müslüman olmaya karar verdi. Mescidin yakınlarında bulunan bir bahçeye gidip abdest aldı ve hızlıca tekrar mescide döndü. Kelime-i şehâdet getirerek Müslüman olan Sümâme, İslâm'a ve Hz. Peygamber'e karşı hissettiği nefret ve öfkenin tamamen bittiğini ifade etti. Daha sonra Hz. Peygamber'den umre yapmak için müsaade istedi. Hz. Peygamber de İslâm'a uygun umrenin nasıl olduğunu ona anlattı ve umre yapması için izin verdi.²² Yola çıkan Sümâme Mekke'ye telbiye getirerek girdi. Daha önce hiç kimse bu şekilde Mekke'ye girmediği için insanlar şaşkın bir şekilde Sümâme'ye baktılar. Sümâme'nin herkesin önünde Müslüman olduğunu ilan etmesi üzerine bazı tartışmalar meydana geldi. Mekkeliler bu duruma biraz sert tepki vermeye başlayınca Sümâme çok sinirlendi ve oradakilere Resûlullah izin verene kadar Yemâme'den Mekke'ye gönderilen tahıl ihracatını durdurduğunu söyledi.²³ Bu, Mekkeliler için bir felaketti. Çünkü Mekke toprakları tarıma elverişli değildi. Yemâme'de bolca üretilen tahıllar Mekke'ye gönderiliyordu. Umre yaptıktan sonra Yemâme'ye dönen Sümâme, Mekkelilere söylediği gibi tahıl ihracatını durdurdu. Bir süre başka yerlerden erzak temin etmeye çalışan Mekkeliler bu duruma daha fazla dayanamadılar. Hz. Peygamber'e mektup yazan Mekkeliler, mektupta insanların yaşadıkları sıkıntıyı ifade ettiler ve Sümâme'nin bu kararından vazgeçmesini istediler. Hz. Peygamber mektup kendisine okunduktan sonra Sümâme'ye haber gönderip tahıl ihracatını tekrar başlatmasını emretmiştir.²⁴

¹⁷ W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 167.

¹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/256; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *Cevâmi'u's-sîre*. (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 24.

¹⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988), 4/78.

²⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/638.

²¹ Ebû Hatim Muhammed İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve ahabâru'l-hulefa* (Beyrut: Kütübü's-Sekafiyye, 1996), 1/268.

²² Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Daru'l Fikr, 1986), 5/59; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavku'n-Necât, 1422) 5/170.

²³ el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 4/79.

²⁴ el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, 5/170, Buhârî bu rivayeti elçiler bahsinde anlatmıştır. Oysa Sümâme hicri 6. yılda Medine'ye getirilmiştir. Onun Müslüman oluşunun elçiler yılı denilen hicri 9. senedeki heyetler ile birlikte

2. RİDDE HADİSELERİNDE MÜTENEBBİLER VE MÜSEYLİME B. HABÎB EL-HANEFÎ

Allah Resûlü, vefat etmeden kısa bir süre önce Arap Yarımadası'nın muhtelif yerlerinde irtidat, irtica ve isyan hareketleri başladı. Resûl-i Ekrem'in vefatıyla bu isyanlar genişleyerek Arap Yarımadası'nın tamamına yayıldı. Bölgedeki Araplar, çeşitli bahaneler ileri sürerek Medine yönetimini tanımak istemediler. Bu hadiseler, Medine dışında yaşayan bazı sahtekârları cesaretlendirdi ve peygamberlik iddiasında bulunmalarına sebep oldu.²⁵

Peygamber olduğunu iddia eden anlamındaki mütenebbi kelimesi İslâm tarihi kaynaklarında Resûlullah'ın hastalığı ve akabinde vefatı döneminde ortaya çıkan yalancıları kastetmek için kullanılmaktadır. Ridde hareketlerinin önemli bir kısmını oluşturan mütenebbiler toplumda siyasî ve dinî açıdan önemli bir konuma sahiplerdi. Peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime'ye Rahmânu'l-Yemâme denilirken, Esved'e Rahmânu'l-Yemen deniliyordu.²⁶ Bir diğer isim olan Tuleyha da mensubu olduğu Benî Esed kabilesinin reislerindendi. Dikkat çeken bir başka nokta da peygamberlik iddiasında bulunan kişilerin hepsinin kâhin olmasıydı. Arap Yarımadası'nda kâhinlere çok saygı gösterilirdi. Halk, kâhinlerin sözlerine itibar eder, onlara saygı duyardı. İnsanların, onların peygamberlik iddialarına inanmaları ve hızlı bir şekilde onlara tabi olmalarında bu faktörün de etkili olduğu düşünülmektedir.²⁷

Peygamberlik iddiasında bulunanlardan biri de Ebû Sümâme Mesleme b. Sümâme b. Kesîr b. Habîb el-Hanefî'dir.²⁸ Yemâme bölgesinde Heddâr olarak isimlendirilen yerde doğmuştur.²⁹ Temîm kabilesinin alt kollarından olan Benî Hanîfe kabilesine mensuptur. Yaygın kanaate göre adı Mesleme olmasına rağmen peygamberlik iddiasında bulunduktan sonra Müslümanlar tarafından Müseylime (Meslemecik) olarak isimlendirilmiştir. Şair ve hatip olarak tanınan Müseylime, kabilesi üzerinde nüfuz sahibiydi.³⁰ Müseylime'nin kısa boylu ve sarışın olduğu pek de yakışıklı sayılabilecek bir fiziki özelliğe sahip olmadığı söylenmektedir.³¹ Ama insanlarla çok iyi iletişim kurduğu, herkes ile iyi anlaşığı hatta bazen insanların gönlünü hoş tutmak adına rüşvet yollarını tercih ettiği rivayet edilir. Fal ve hipnoz gibi şeylere merakı olan Müseylime, Yemâme bölgesinin etrafında kurulan

---

anlatılması üzerine Müslüman oluş tarihi ile ilgili bir karışıklık ortaya çıkarmıştır. Sümâme'nin Mekke'ye telbiye getirerek girmesi daha sonra Sümâme'nin sinirlenip Hz. Peygamber izin vermeden Mekke'ye bir buğday tanesi bile göndermeyeceğini söylemesi aslında Mekke'nin o zamanlarda henüz fethedilmediğini göstermektedir. Yani bu olay hicri dokuzuncu senede değil Mekke fethedilmeden önce meydana gelmiştir. Bk. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5/142-147.

²⁵ Abdulkerim Öner, *Sadık Dost Hz. Ebû Bekir*, ed. Davut Adlığ (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022), 58.

²⁶ ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 2/156.

²⁷ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1408-1988), 109; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *Usdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415-1994), 3/94; Zeyneb bint Yusuf Fevvez el-Âmilî, *ed-Dürri'l-Mensur fi tabakati rabbati'l hudûr* (Mısır: El-Matbaatu'l-Kübra el-Emiriyye, 1894), 241.

²⁸ Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf* (Kahire: Daru's-Sâvi, ts.), 239.

²⁹ Yakut b. Abdullah Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 7 c. (Beyrut: Daru's-Sadır, 1995), 5/394.

³⁰ Ahmet Önkal, "Müseylimetülkezzâb", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), 32/90 Kabilesi üzerinde etkili olabilmek için ortaya bir iddia atması gerektiğine göre aslında o kadar da nüfuz sahibi değildi. Peygamberlik iddiasında bulunmadan Sümâme'nin karşısında durması onun daha çok nüfuz sahibi olduğunu gösterirdi.

³¹ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 106.

pazarlara gidip bunlarla alakalı şeyler öğrenmeye çalışırdı. Daha sonra öğrendiği bu bilgileri insanların önünde uygulayıp halkın kendisine şaşkınlıkla bakmasını ve saygı duymasını sağladı.³²

Sümâme b. Üsâl'in yöneticiliği sırasında Benî Hanîfe kabilesinin yönetimini Müseylime ele geçirmişti. Müseylime'nin nasıl bu kadar güç sahibi olduğu hakkında elimizde net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Mekke fethedilmeden önce Sümâme'nin Müslüman olmaya karar vermesi ve Benî Hanîfe kabilesi üzerinde bu kararın etkili olmasının Müseylime'yi böyle bir hamleye itmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Sümâme'nin güç sahibi olmasını istemeyen Müseylime bu duruma tepki olarak peygamberlik iddiasında bulunmuş olabilir. Ayrıca Yemâme bölgesindeki nüfusun tamamının Resûlullah'ın kontrolüne geçmesini engellemek istemiş olması da muhtemeldir. Resûlullah'ın vefatından önce siyasi ve dinî bir hareketin lideri olan Müseylime'ye tabi olanlar her geçen gün artıyordu. Gücünün artmasıyla birlikte kendisine Rahmân ve Rahmânu'l-Yemâme lakapları verilmiştir.³³

3. MÜSEYLİME'NİN RESÛLULLAH İLE GÖRÜŞMESİ

Müseylime'nin Hz. Peygamber'le görüşmek için Medine'ye gelip gelmediği tartışma konusudur. Medine'ye gelmiş olsa bile Resûlullah ile görüşüp görüşmediği konusunda ihtilaf vardır. Bir rivayete göre heyetler yılında Benî Hanîfe kabilesinden bir heyet Medine'ye geldi.³⁴ Heyet en az on kişiden oluşmaktaydı.³⁵ Rehhâl b. Unfuve³⁶, Selmâ b. Hanzale, Talk b. Ali, Humrân b. Câbir, Ali b. Sinân, el-Ak'as b. Mesleme, Zeyd b. Abdüamr, Müccâa b. Mürâre³⁷ ve Müseylime b. Habîb'in bu heyette bulunduğu rivayet edilmektedir. Selmâ b. Hanzale başkanlığında Medine'ye gelen heyet Remle bt. el-Hâris'in³⁸ evinde konakladı. Heyettekiler Resûlullah ile görüşmeye giderken Müseylime, bineklerin ve yüklerin başında bekliyordu.³⁹ Resûlullah ile görüşmeye gidenler Müslüman olmaya karar verdiler. Daha sonra İslâm ile ilgili bilgi edinmek için birkaç gün

³² ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 2/158-159.

³³ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 109; Ali, *el-Mufassal*, 11/40.

³⁴ Bu heyetin Medine'ye gelişi ile ilgili doğrudan bir tarihlendirme olmadığı için rivayetleri karşılaştırarak bir tarih verilebilir. Bu rivayetlerden bir tanesi Benî Hanîfe heyeti Medine'de iken Abdü'l-Kays kabilesinden bir heyetin Medine'ye gelmiş olmasıdır. Abdü'l-Kays kabilesinin Medine'ye hicrî 7. yılda geldiği göz önüne alınırsa Benî Hanîfe kabilesinin de aynı yıl Medine'de olması gerekir. İkinci bir dayanak ise; heyette bulunan Talk b. Ali Medine'ye geldiklerinde Mescid'in inşa edildiğini söylemiştir. Hayber'in fethinden sonra gerçekleşen Mescid'i genişletme faaliyetleri sırasında heyetin gelmiş olduğunu göstermektedir. Detaylı bilgi için bk. Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018), 668-669.

³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/240.

³⁶ Reccal b. Unfuve olarak da geçmektedir. Bk. et-Taberî, *et-Târîh*, 3/282.

³⁷ Muhammed İbn Sa'd, *Kitabu't-Tabakâtu'l-kübra* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 6/75. Müccâa b. Mürâha olarak da geçmektedir. Bk. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 342.

³⁸ Hz. Peygamber döneminde İslâm'ı öğrenmek için Medine'ye gelen yabancı heyetlere tahsis edilmiş bazı misafirhaneler mevcuttu. Kaynaklarda heyetlerin ağırlanması bağlamında Remle bnt. el-Hâris'in evinden sık sık bahsedilmektedir. Bk. Abidin Sönmez, *Rasûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Andlaşmaları* (İstanbul: İnkılab Yayınları, 2007), 61.

³⁹ Mütenebbilerden olan Müseylime b. Habîb'in saygın bir insan olduğu ve bu sebeple kolayca arkasına yığınları aldığı söylenmektedir. Fakat birbirine tezat olan bazı noktalara değinmek istiyoruz. Öncelikle Müseylime heyette bulunan en saygın insan ise heyet başkanı neden Müseylime değil de Selmâ b. Hanzale olmuştur. Bir başka nokta da Müseylime eğer saygın biriye neden yüklerin başında kendisi beklemiştir, Medine'ye giderken yanlarına köle veya kendilerine yardımcı olabilecek herhangi bir kimseyi almamışlar mıydı? Heyetteki insanların mal ve yüklerinin başında bulunmak acaba günümüzde anladığımız gibi hakir bir iş değil miydi? Muğlak olan bu noktalarda herhangi bir veri elimizde mevcut değildir.

Medine’de konaklayan⁴⁰ Benî Hanîfe heyeti artık Yemâme’ye dönmek istedi. Resûlullah her bir kimse için beş ukiyye hediye verilmesini emretti. Tam bu sırada heyette bulunanlardan birisi, Resûlullah’a yüklerin başında bir arkadaşlarının durduğunu söyledi. Hz. Peygamber de aynı hediyeden o kişiye de verilmesini emretti ve “Sizin yükünüzü ve kervanınızı koruduğuna göre en kötünüz değildir” dedi.⁴¹ Hz. Peygamber heyettekilere içinde su bulunan bir matara verdi ve Yemâme’deki kiliseyi yıkmalarını bu mataradaki suyu oraya dökmelerini ve aynı yere mescit yapmalarını emretti. Heyette bulunanlar Resûlullah’ın yanından ayrıldıktan sonra Müseylime’nin yanına gidip içeride konuşulanları anlattılar. Resûlullah’ın kendisi için söylemiş olduğu cümleyi çarpıtan Müseylime, “Kendisinden sonra işin bende kalacağını anlamış” diyerek cevap verdi.⁴² Benî Hanîfe heyeti Yemâme’ye dönünce Resûlullah’ın emrettiği gibi kiliseyi yıkıp aynı yere mescit yaptılar.⁴³ Mescit inşa edildikten sonra Müseylime kendisine vahiy geldiğini ve peygamber olarak seçildiğini iddia etti. Rehhl b. Unfuve’nin de Resûlullah’ın Müseylime’yi peygamberliğe ortak ettiğini söylemesi insanların Müseylime’ye inanmaları hususunda etkili olmuştur.⁴⁴

Başka bir rivayete göre ise heyet Medine’ye doğru yola çıktığında Müseylime heyette bulunanlara, “Muhammed kendisinden sonra yerine beni bırakırsa ona uyarım” demiştir.⁴⁵ Heyette bulunanlar Müseylime’nin yüzünü kapatıp onu gizleyerek Resûlullah’ın huzuruna getirdiler.⁴⁶ Müseylime, sahâbîlerle birlikte mescitte oturan Resûlullah’a hitap ederek, “Senden sonra peygamberlik işini bize bırakırsan sana biat ederiz” dedi.⁴⁷ Hz. Peygamber de, “Elimdeki hurma dalını dahi istesen sana asla bir parça vermeyeceğim” sözleriyle Müseylime’nin bu isteğinin asla gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁸

Ele aldığımız rivayetlerle ilgili birkaç noktaya değinmek istiyoruz. Daha önce belirttiğimiz gibi Müseylime, Hevze’nin ölümünden sonra Benî Hanîfe kabilesinin reisliğini ele geçirmişti. Fakat yukarıda incelediğimiz rivayete göre Müseylime, Medine’de heyetin mallarını ve hayvanlarını gözetlemek amacıyla dışarıda nöbetçi olarak beklemiştir. Bu iki rivayet arasında bir çelişki

⁴⁰ Hz. Peygamber ile görüşmeye gelen heyetlerin bir kısmı birkaç gün Medine’de ikamet ederken diğer bir kısmı on gün veya daha fazla Medine’de konaklayabiliyordu. Abdurrahman b. Avf, Muğire b. Şu’be ve Ebû Eyyub el-Ensari gibi bazı sahabiler heyetlerin konaklama ihtiyacını gidermek için kendi evlerini açıyordu. Bazen bu heyetler Ashab-ı Suffe’de bazen de Mescid’in dışında kurulan çadırlarda kalıyorlardı. Gelen heyetlerin konaklama süresi içinde Resûlullah ve sahâbîyi gözlemleme imkânları oluyor, günlük hayat ve ibadet şekillerini bizzat görerek öğreniyorlardı. Bk. Fethullah Zengin, “Heyetler Yılı”, *Siyer Dersleri Medine Dönemi* (Malatya: Malatya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2019), 165.

⁴¹ İbn İshak’ın rivayetine göre Hz. Peygamber Müseylime için “O sizden fena bir konumda değildir” demiştir. Bk. Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-kebîr*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 5/40.

⁴² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 1/240.

⁴³ Bu mescidin Karrân’da inşa edildiği ve Mescid-i Karrân olarak adlandırıldığı söylenmektedir. Bk. Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Ma’rifetu’s-sahâbe* (Riyad: Daru’l-Vatan, 1998), 205. Bu mescid ile ilgili yaptığımız araştırmalar sonucunda ismi dışında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

⁴⁴ İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve ahhâru’l-hulefa*, 1996, 2/436.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a’lâm* (beyrut: daru’l-kitabi’l-arabî, 1993), 2/683-684.

⁴⁶ Müseylime’nin büyük bir kişi olduğu ve sıradan insanların onu görmemesi gerektiği yönündeki algı bu uygulamanın altında yatan temel fikir olabilir. Bk. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 341.

⁴⁷ el-Belâzürî, *Fütûhu’l-büldân*, 93.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’* (Kahire: Dârü’l-Hadîs, 1427-2006), 2/186.

mevcuttur. Kabilenin reisi olacak kadar saygın birinin yüklerin ve hayvanların başında beklemiş olması tutarlı bir durum değildir. Bütün bunların dışında bir ihtimal daha bulunmaktadır ki buna göre Müseylime Yemâme'den gelen heyetin içinde yer almamıştır. Bu durumda onun peygamberlik iddiasında Rehhâl b. Unfuve etkili olmuştur. Medine'de Müslüman olan Rehhâl, İslâm'ı öğretmesi için Hz. Peygamber tarafından Yemâme'ye gönderilmişti. Hatta Resûlullah ona Müseylime'nin karşısında olmasını emretmiştir. Yemâme'ye döndüğünde Müseylime'nin kendisi için yaptığı güzel konuşmalardan ve ikramlardan etkilenen Rehhâl, Resûlullah'ın emretmiş olduğu şeyin tam aksini yapmıştır. Resûlullah tarafından Yemâme'ye gönderildiğini ve Müseylime'nin peygamberliğe ortak olduğunu söylemiştir. Yemâme halkı üzerinde etkili olan Rehhâl, Müseylime ile söz birliği yapınca halk, Resûlullah'ın gerçekten Müseylime'yi peygamberliğe ortak ettiğini düşünmüştür.⁴⁹

Müseylime'nin Müslüman olduğuna dair rivayetler de mevcuttur.⁵⁰ Fakat bu rivayetlere şüpheyle yaklaşmaktayız. Lider konumundaki bir kişinin Medine'nin hâkimiyetine girmemek için kanunun son damlasına kadar savaşması, Müseylime'nin Müslüman olup daha sonra irtidat ettiği ile ilgili rivayetleri güçsüz kılmaktadır.

4. MÜSEYLİME'NİN PEYGAMBERLİK İDDİASI

Benî Hanîfe heyeti Yemâme'ye döndükten sonra peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime, hicrî 10. yılın sonlarına doğru Resûlullah ile mektuplaşmaya başladı. Müseylime, mektubu Amr b. Carûd'a yazdırdıktan sonra Ubâde b. el-Hâris⁵¹ ile Hz. Peygamber'e gönderdi.⁵² Mektubun içeriği şöyleydi: "Allah'ın elçisi Müseylime'den Allah'ın elçisi Muhammed'e. Yeryüzünün yarısı bize diğer yarısı Kureyş'e aittir. Ancak Kureyşliler insaf ve adaletle hareket etmezler. Selamlarımla."⁵³ Müseylime, Resûlullah'tan alacağı tepkiyi bildiği için mektubunda Kureyş kabilesinin adaletsiz olduğunu vurgulamıştı. Müseylime'nin mektubu Hz. Peygamber'e okunduktan sonra, Hz. Peygamber mektubu getiren elçilere onun peygamberlik iddiasıyla ilgili sorular sordu. Elçiler de onun gerçekten peygamber olduğunu, kendilerinin de ona iman ettiklerini söylediler. Resûlullah bu cevaba çok sinirlenmiş ve "Eğer elçilerin öldürülmesi caiz olsaydı sizi öldürürdüm" diye cevap vermiştir. Resûlullah bu mektuba cevap yazdırmak için Ubey b. Ka'b'ı ya da başka bir rivayete göre Hz. Ali'yi yanına çağırmıştır. Cevap niteliğinde olan mektupta şunlar yazılıydı: "Rahmân ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Peygamber Muhammed'den Müseylimetülkezzâb'a. Yeryüzü şüphesiz Allah'ındır; kullarından dilediğini oraya hâkim kılar. Güzel akibet, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarıdır."⁵⁴ Resûlullah yazdırdığı mektubu Zübeyr b. Avvâm'ın kardeşi olan Saib b. Avvâm'a emanet ederek onu Müseylime'nin yanına gönderdi.⁵⁵

⁴⁹ Bahriye Üçok, *İslâm'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967), 86.

⁵⁰ et-Taberî, *et-Târîh*, 3/138.

⁵¹ Ubâde, Kûfe'de Abdullah b. Mes'ud'un öldürdüğü en-Nevvaha'nın oğludur. Bk. Ali, *el-Mufassal fi târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 11/97.

⁵² el-Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 93.

⁵³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/600.

⁵⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/600-601; Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 103. Resûlullah aslında A'raf Suresi'nin 128. ayetinin bir kısmını mektubuna yazdırmıştır.

⁵⁵ Resûlullah'ın mektubu Amr b. Ümeyye ed-Damrî ile gönderdiği de rivayet edilmektedir. Bk. İbn Sa'd, *Kitabu't-Tabakâtu'l-kübra*, 1/209.

Mektuplaşma sürecinde ilk mektubu kimin gönderdiği kesin olarak bilinmemektedir. Eğer Müseylime ilk mektubu gönderdiyse, mektubun içeriğinden hareketle Müseylime'nin Yemâme'ye döner dönmez peygamberlik iddiasında bulunduğunu ve birçok kişinin ona tabi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak eğer ilk mektubu Resûlullah gönderdiyse Resûlullah mektup göndermeden önce Müseylime'nin peygamberlik iddiası henüz umumileşmemiş olabilir. İbn Sa'd ilk mektubu Resûlullah'ın gönderdiğini söylemektedir. Hz. Peygamber'in yazmış olduğu mektupla Müseylime İslâm'a davet edilmiştir. Cevap niteliğindeki mektupla da Müseylime kendisinin de peygamber olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶ İbn Hişâm ise ilk mektubu Müseylime'nin gönderdiğini söylemektedir.⁵⁷ Müseylime peygamber olduğunu söyleyince Resûlullah da onun bir yalancı olduğunu vurgulamak için ilk defa Müseylimetülkezzâb lakabını kullanmıştır. Dolayısıyla Resûlullah'ın ona göndermiş olduğu mektup cevap niteliğinde bir mektuptur. İbn Hişâm'ın ifade ettiği gibi ilk mektubu Müseylime'nin gönderdiği kanaatindeyiz. Çünkü Resûlullah'ın göndermiş olduğu mektup bir davet mektubu gibi değil bir cevap mektubu gibi görünmektedir.

Peygamberlik iddiasından sonra Müseylime'nin mucizeler göstermeye çalıştığına dair rivayetler mevcuttur. Bereketeye ve şifaya kavuşmak isteyenlerin Müseylime'ye geldiği fakat onun duası sonrasında her şeyin daha kötü olduğu söylenmektedir.⁵⁸ Rivayetlerin aşırı bir şekilde abartı içerdiği görülmektedir. Bunların Resûlullah'ı yüceltmek, Müseylime'yi küçük düşürmek için aktarılmış olduğunu düşünmekteyiz. Zira etrafında binlerce insanı toplamış ve onları peygamber olduğuna bir şekilde ikna etmiş bir insan profilinin böyle olması akla yakın görünmemektedir. Dolayısıyla bu tür rivayetlere temkinli yaklaşmak gerekir. Müseylime'nin kendisine geldiğini iddia ettiği ayetlerin bazıları şöyledir: "Allah gebeye lütfetti de, ondan, onun karın yumuşağıyla poposunun arasından, koşan canlılar çıkardı", "Fil nedir? Filin ne olduğunu sana ne bildirdi? Onun hurma lifinden ip gibi kuyruğu ve uzun hortumu vardır. Bu, Rabbimizin yarattıklarından azıcığıdır"⁵⁹, "Ey kurbağa kızı kurbağa! Ne diye vak vak, vak vak" edip duruyorsun? Yukarın suda, altın balçıkta! Sen ne suyu bulandırabilirsin, ne de içene engel olabilirsin"⁶⁰, "Yarasa sana ölüm haberini getirinceye kadar yerde bekle"⁶¹, "Zifiri karanlık geceye! Ve geceleyin fütursuzca yürüyen kurda yemin olsun ki aslan, kuru ve tazedden hiçbir şey yemedi"⁶² Bununla birlikte Müseylime'nin kendisine tabi olanlardan namaz kılma emrini kaldırdığı, içki içmeyi ve zinayı serbest hale getirdiği söylenmektedir.⁶³ Ancak bu şekilde aktarılan rivayetlere karşı temkinli olmakta fayda vardır. Bu rivayetlerin onu küçük düşürmek için hem Benî Hanîfe kabilesinin düşmanları hem de Müseylime'nin davasında yer almayan kişiler tarafından uydurulmuş olması muhtemeldir. Bu

⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/209.

⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/600.

⁵⁸ Detaylı bilgi için bk. et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3/385. Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2017), 6/462-469.

⁵⁹ ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 2/158.

⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/215.

⁶¹ Ebû Rebî Süleyman b. Mûsa el-Endelûsî el-Kilâî, *el-İktifâ bimâ tezammenehû min meğâzî Rasûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 2/141.

⁶² Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav' İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şirî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî, 1408-1988), 6/326.

⁶³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde* (Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmi, 1990), 111; et-Taberî, *et-Târîh*, 3/138.

rivayetlerin aksine Resûlullah'ın peygamberliğini kabul edip kendisinin de onun gibi peygamber olduğunu söyleyen bir kişinin İslâm'ın temel esasları doğrultusunda hareket etmesi beklenmelidir. Dolayısıyla Müseylime'de oruca önem veriyor, bir müezzin tayin edip namaza değer veriyor, içki içmeyi yasaklıyor, ahiret vurgusunu sürekli yapıyor ve hatta helal olan cinsel ilişkilere bile sınır getiriyordu.⁶⁴ Bu konuyla ilgili olarak Müseylime'nin Benî Hanîfe kabilesinden bir gruba yapmış olduğu konuşmaya da yer vermek istiyoruz. Bu konuşmada şu cümleleri kullanmıştır:

“Siz kadınlara yaklaşmayacak ve şarap içmeyeceksiniz. Siz hayırlı ve salih bir topluluksunuz. Bir gün oruçlu olacaksınız diğer gün zahmetli ve yorucu işlerle meşgul olacaksınız. Tanrı'yı her eksikten tenzih ederim ki o dirilme zamanı geldiğinde acayip bir şekilde diriltir. Sizi göğün katına yükseltir. O sizin hardal tanesi kadar bile olsa işlerinizi ve günlünüzden geçeni bilir. İnsanları çoğu bu yüzden ziyana uğrarlar.”⁶⁵

Cümlelerden de anlaşıldığı gibi ibadetleri iptal etmek yerine İslâm dininin vermiş olduğu değer kadar kendisi de değer veriyordu. Zaten böyle davranmış olmasaydı halk arasında saygınlığı olmazdı.

Resûlullah 610 yılında elçilik görevine başlamadan önce Müseylime'nin peygamber olarak görev yaptığını savunan oryantalistler de mevcuttur. Hatta Rahmân lakabının bu sebeple kullanıldığını söylemişlerdir. Fakat bu iddia çok tutarsızdır. Müseylime'nin Resûlullah'tan önce peygamber olduğu iddiası gerçek olsaydı İslâm muarızları Resûlullah'a karşı bu argümanı muhakkak kullanırlardı.⁶⁶ Müseylime'nin peygamberlikten dolayı mı yoksa Benî Hanîfe kabilesinin liderliğinden dolayı mı Rahmân lakabını aldığını bilmemekteyiz. Kanaatimize göre Rahmân lakabı peygamberlik iddiasından önce kullanılmıştır. “İster Allah diye yakarın ister Rahmân...” şeklinde devam eden İsrâ Suresi 110. ayete⁶⁷ göre Mekkeliler Rahmân kelimesini bilmiyordu. Bundan dolayı Allah'ı Rahmân olarak anan Müslümanları görünce şaşırılmışlardı. Dolayısıyla Müseylime'nin Müslümanlardan önce bu kelimeyi kullanmış olması mümkün değildir. Ayrıca Müseylime için yazılmış olan, “Sen insanlar için bir lütufsun. Her zaman Rahmân kalasın” mısrası da bu lakabın peygamberlik iddiasını ifade etmediğini desteklemektedir.⁶⁸

5. BENÎ HANİFE KABİLESİNİN İSLÂM'DAN DÖNMESİ

Heyetler yılında Medine'ye Resûlullah ile görüşmeye gelen kabileler arasındaki Benî Hanîfe kabilesinin en katı kalpli kabile olduğu ve İslâm'ın bu kabiledeki insanların gönüllerinde çok az yer ettiği söylenmektedir.⁶⁹ Bu rivayet bize onların samimi bir şekilde Müslüman olmadıklarını göstermektedir. İslâm'ı bilinçli bir şekilde tercih etmemiş ve Müslüman olduktan sonra İslâm ile ilgili kendilerinde herhangi bir farkındalık oluşmamış bu insanların, daha Resûlullah hayattayken hem siyasi hem de dinî çıkarları sebebiyle irtidat etmeleri şaşılacak bir durum değildir.

⁶⁴ Önkal, “Müseylimetülkezzâb”, 32/91.

⁶⁵ et-Taberî, *et-Târîh*, 3/272; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/353; Ali, *el-Mufasssal fi târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 16/397; Üçok, *İslâm'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*, 102.

⁶⁶ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 169.

⁶⁷ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 3/529-530.

⁶⁸ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmizi't-Tenzil* (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1986), 1/7.

⁶⁹ Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid* (İstanbul: İFAV, 2014) 272.

Kabilenin irtidat ettiği ortama bakılacak olursa; Müseylime'nin peygamberlik iddiasında bulunduğu ve gün geçtikçe kendisine inananların sayısının hızla arttığı görülmektedir. Bu durum doğal olarak onun cesaretini arttırdı ve İslâm ordusuyla savaşmak için planlar yapmasına neden oldu. Müseylime bir gün Hacer'e saldırı düzenledi. Hacer'de ikamet eden Sümâme ve Müslümanlar orayı terk etmek zorunda kaldılar. Hz. Peygamber'e bu durum bildirilince Resûlullah Yemâme bölgesindeki bütün Müslümanların bu konuyla ilgilenmelerini istedi. Habib b. Zeyd el-Ensari'yi (ö. 632) elçi olarak Müseylime'ye gönderdi.⁷⁰ Beni Hanife'nin ileri gelenlerinin önünde Kur'an'dan bir kısım okuyan Habib, halkın irtidat etmesini engellemek için sert cümleler kurunca Müseylime onu öldürttü.⁷¹ Daha sonra Hz. Peygamber, Furât b. Hayyân⁷² adında bir sahâbiyi Yemâme'ye Sümâme'nin yanına gönderdi. Furât, Resûlullah'ın tedbirli olmaları yönündeki mesajını Sümâme'ye ilettili.⁷³ Sümâme'nin etrafında Benî Hanife kabilesinden Müslüman olan birçok kişi vardı. Fakat Müseylime'nin propagandaları gün geçtikçe Müslümanların sayılarının azalmasına sebep oldu. Müseylime'nin de aynı kabileden olması, ayrıca insanların gönlünü hoş tutmaya çalışıp onlara rüşvet vermesi ve bolca vaatlerde bulunması sebebiyle halk Sümâme'yi terk ederek Müseylime'nin safına doğru kaymaktaydı. Sayıları gittikçe azalan samimi Müslümanların Müseylime'nin karşısında duramayacağı açıkça ortadaydı.

Wellhausen, Caetani ve Höhnerback gibi bazı oryantalistler Benî Hanife kabilesinin irtidat etmediği kanaatinde idirler. Onlara göre bu kabileye mensup olan çok az kişi Müslüman olmuş ve Sümâme'nin safında yer almıştır.⁷⁴ Hatta Höhnerback'a göre ridde olayları ve isyan hareketleri gerçek değildir. Bunlar daha sonraları İslâm tarihçileri tarafından uydurulan şeylerdir. Resûlullah'ın dininin bütün Arap Yarımadası'na yayıldığını göstermek için böyle şeylerin uydurmuş olduğunu iddia etmektedir.⁷⁵ Fakat bu iddiaları tutarlı değildir. İslâm'ın bütün Arabistan'a yayıldığını söyleyemeyiz. Cizyelerini vermek şartıyla Hıristiyan, Yahudi ve Mecûsi kimselerin dinlerini yaşamaya devam ettiklerini bilmekteyiz. Bir başka nokta da bu olaylar İslâm'ın dört bir tarafa yayıldığından ziyade Müslümanların ridde hadiselerine karıştığını göstermektedir. Yani bu durum mutlu olunacak bir şey değildir. Resûlullah daha hayattayken kurduğu binanın çatırdamaya başlaması onu ve Müslümanları elbette üzmüştür.⁷⁶

⁷⁰ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 98; İbn'ül-Esir, *Usdu'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, 1/675.

⁷¹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/462-469.

⁷² Benî İcl kabilesine mensuptur. Yol güzergâhlarını çok iyi bildiği için kervanlara rehberlik ederdi. Müslüman olmadan önce Resûlullah'ı hicveden şiirler sözler söylerdi. Bedir veya Hendek Savaşlarından sonra Müslümanlara esir oldu. Daha sonra kendisi de Müslüman oldu. Hz. Peygamber'i öven şiirler yazdı. Resûlullah'ın güvenini kazandıktan sonra suffe ehline katıldı ve İslâm dinini öğrendi. Resûlullah, Furât'a Yemâme'de bulunan ve geliri 4000 dirhem olan bir arazi tahsis ettikten sonra onu Müseylime'ye karşı mücadele etmesi için Yemâme'ye gönderdi. Bk. Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd el-Merzübânî, *Mu'cemu's-şuarâ* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1982), 317; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb* (Beyrut: Daru'l-Ceyl, 1992), 3/1258; İbn'ül-Esir, *Usdu'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, 4/335; Hz. Peygamber, Furât b. Hayyan'ın Müslüman olmasının ardından Yemâme'de bir toprak parçasını kendisine ikta olarak vermiştir. Bk. el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 99.

⁷³ Ali, *el-Mufasssal*, 11/99.

⁷⁴ Julius Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan (İstanbul: Ankara Matbaası, 1960), 13.

⁷⁵ Üçok, *İslâm'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*, 91.

⁷⁶ Üçok, *İslâm'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*, 91-92.

Resûlullah'ın hicrî 11. yılda vefatı üzerine Arap Yarımadası'nda isyan ve irtidat hareketleri arttı. Kabile liderleri askeri güçlerine ve ittifaklarına güvenerek çabucak dinden döndüler. Toplanan zekât mallarını tekrar halka dağıtmak suretiyle insanların gönlünü hoş tutup onları yanlarına çekmeyi başardılar. Bu kargaşa ortamı Müseylime'yi daha da cesaretlendirdi. Bu sebeple Müseylime bir savaş hazırlığına başladı.⁷⁷

5.1. Akribâ Savaşı

Hz. Peygamber'in vefatından sonra halife olarak seçilen Hz. Ebû Bekir'in mücadele etmesi gereken ilk ve en önemli problem ridde hadiseleri olmuştur. Halife, Yemâme bölgesinde yaşanan isyan hareketlerini kontrol altına alabilmek için önce İkrime b. Ebî Cehîl komutasında bir birlik gönderdi. Ancak bu birlik başarılı olamayınca Şurahbîl b. Hasene komutasında başka bir birliğe İkrime'nin ordusuna destek olmalarını emretti.⁷⁸ Bu birlik de aceleci bir tavır sergilediği için Müseylime'nin karşısında duramadı ve mağlup oldu.⁷⁹

Hz. Ebû Bekir, durumun çok ciddi olduğunu fark etti ve Hâlid b. Velîd ile onun emrindeki birliği Yemâme bölgesine göndermeye karar verdi.⁸⁰ Ordu el-Ard vadisine gelince Hâlid, Ma'n b. Adî el-Aclâni komutasında bir öncü birlik gönderdi. Birlik yolda ilerlerken bir rivayete göre kırk bir başka rivayete göre altmış süvari ile karşılaştı.⁸¹ Bu karşılaşılan süvari grubunun Müccâa b. Mürâre ve onun birliği olduğu, birlikte yirmi üç kişi bulunduğu da söylenmektedir.⁸² Bu birlikte bulunanlar esir olarak alınıp Hâlid'in yanına getirildiler.⁸³ Aralarında gerçekleşen konuşma sonucunda birlikte bulunan süvariler Müseylime'nin de bir peygamber olduğunu ifade ettiler.⁸⁴ Hâlid, Bir tek Müccâa b. Mürâre dışında hepsini öldürttü.⁸⁵ Müccâa kendisinin Müslüman olduğunu dinini hiç değiştirmediyini ifade ediyordu. Hâlid onun esir olarak kalmasını istedi. Müccâa'nın Müslüman

⁷⁷ Temîm kabilesinin zekât memuru olarak görevlendirilen Mâlik b. Nüveyre, görevini yaptığı esnada Hz. Peygamber'in vefat haberiduyuldu. Bunun üzerine irtidat hareketleri başladı. Malik bu karışık dönemde topladığı zekât mallarını Hz. Ebû Bekir'e göndermek yerine tekrar sahiplerine dağıttı. Bk. el-Kilâî, *el-İktifâ bimâ tezammenehû min meğâzî Rasûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ*, 2/92.

⁷⁸ et-Taberî, *et-Târîh*, 3/282; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/80.

⁷⁹ et-Taberî, *et-Târîh*, 3/281; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/204.

⁸⁰ Halifenin Hâlid'i Medine'ye çağırıp yüz yüze görüştüğü daha sonra Yemâme'ye gönderdiğine dair rivayetler mevcuttur. Bunun yanı sıra Hz. Ebû Bekir'in, Hâlid Butâh bölgesindeyken ona mektup gönderip Yemâme bölgesine gitmesini emrettiği de söylenmektedir. Bk. el-Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, 103; Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ Umerî (Beyrut: Dârü'l-Kalem-Müessesetü'r-Risâle, 1397-1977), 104. Hatta halifeden mektup gelmediği Hâlid'in kendi kararı ile Müseylime üzerine gittiği de söylenmektedir. Bu sebeple Ensar'ın komutanı olan Sâbit b. Kays ile Hâlid arasında gerginlik yaşanmış Ensar bu emri halife vermedi diyerek ordu ile hareket etmemiştir. Daha sonra İslâm ordusunu yalnız bıraktıkları için pişman olmuş ve orduya dâhil olmuşlardır. Kanaatimize göre bu kararı Hâlid bireysel bir şekilde almamıştır halife tarafından emir gelmiştir. Bk. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, 104, el-Kilâî, *el-İktifâ bimâ tezammenehû min meğâzî Rasûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ*, 2/109; ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefîs*, 2/209.

⁸¹ et-Taberî, *et-Târîh*, 3/287; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/462-469.

⁸² el-Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, 118.

⁸³ et-Taberî, *et-Târîh*, 3/287; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/462-469.

⁸⁴ el-Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, 119.

⁸⁵ Ebû Hatim Muhammed İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 2/436.

olduğu için değil aslında savaş taktiklerine çok vakıf olduğu ve Benî Hanîfe tarafından saygın birisi olarak kabul edildiği için öldürülmeyip esir edildiği de söylenmektedir.⁸⁶

Savaş hazırlıkları son derece hızlı bir şekilde devam etti. Hâlid, savaş meydanında ordunun düzenini ayarlarken diğer taraftan Müseylime, yaklaşık on bin askeriyle savaş hazırlığı yapıyordu.⁸⁷ Savaş çetin bir şekilde başladı. Müseylime'nin ordusu şiddetli bir şekilde Müslümanlara saldırdı. Mâlik b. Evs, Müslümanların ilk şehidi oldu.⁸⁸ Müslümanlar art arda üç defa geri çekilmek zorunda kaldılar.⁸⁹ İslâm ordusunun ön saflarında ciddi bir problem vardı. Hâlid, ön saflarda bulunan bedevileri arkaya alıp muhacir ve ensarı ise ön saflara alınca orduda bir daha gerileme olmadı. Ön saftakiler ya öldürüyorlardı ya da şehit oluyorlardı üçüncü bir ihtimal yoktu. Özellikle ensar askerlerinin bu savaşta çok cesaretli oldukları görülmektedir. Bu askerler Yemâme'ye doğru yola çıkan Hâlid b. Velid ve ordusunu ilk başta yalnız bıraktıkları için muhtemelen bunu telafi etmek gayesiyle savaşta en ön saflarda yer almış ve bu kadar cesurca savaşmışlardır. Hatta gösterdikleri yanlış tavrın sebebinin savaştan kaçmak olmadığını Hâlid'e ve ordudakilere göstermek istedikleri için daha da cesur davranmış olabilirler.⁹⁰

Savaşın gidişatı belli olmaya başladı. Artık Müslümanlar muzaffer olmaya doğru ilerlerken Müseylime'nin ordusu savaş meydanından kaçmaya çalıştı. Muhakkim b. Tufeyl ordudakilere bir bahçeyi gösterdi ve oraya sığınmalarını söyledi.⁹¹ Müseylime'nin bizzat savaş meydanında olmadığı bu bahçede beklediği rivayet edilmektedir. Eğer durum böyleyse bu bahçeye sığınma fikri Müseylime'nin o bahçede olmasından kaynaklanmıştır.⁹² Bahçeye sığınan mürtedler bahçe kapısını kapatmayı başardılar. Berâ b. Malik Müslümanların yardımlarıyla surların üzerine çıkarak bahçe kapısını açmayı başardı.⁹³ Müslümanlar cesaretle savaşarak ilerlediler. Müseylime ordusu için başlangıçta din uğruna yapılan bir savaş olarak görülen bu mücadele artık din uğruna değil kabile şerefleri için savaşmaları gereken bir savaş haline geldi.⁹⁴

Müseylime ve birçok Benî Hanîfeli bu bahçede öldürüldü. Müseylime'yi kimin öldürdüğü hakkında farklı rivayetle mevcuttur. Beni Amir b. Lüeyy b. Galib kabilesi mensupları, Müseylime'yi Hıdâs b. Beşir b. el-Asam'ın öldürdüğünü söylemektedirler. Ensarın bir kısmı Müseylime'yi, Beni'l-Hâris b. Hazrec kabilesinden olan ve ezanı rüyasında gören Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe'nin (ö. 653)

⁸⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/462-469.

⁸⁷ el-Kilâî, *el-İktifâ bimâ tezammenehû min meğâzî Rasûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ*, 2/120; ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 2/211; Bu sayının kırk bin civarında olduğu da rivayet edilmektedir. Ancak kanaatimize göre Yemâme'nin toplam nüfus yapısı da göz önünde bulundurulduğunda bu rakam oldukça abartılıdır. Bk. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/462-469.

⁸⁸ Muhakkim b. Tufeyl'in Malik b. Evs'i şehit ettiği söylenmektedir. Bk. el-Kilâî, *el-İktifâ bimâ tezammenehû min meğâzî Rasûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ*, 2/121.

⁸⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/293.

⁹⁰ Fethullah Zengin, *Ensar Kitabı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 177.

⁹¹ Hadikatü'r-Rahmân olarak bilinen bu bahçede meydana gelen ve şiddetli olan Akrabâ Savaşı sonrasında birçok ölünün bu bahçede olması sebebiyle daha sonra buranın Hadikatü'l-Mevt (Ölüm Bahçesi) olarak adlandırıldığı rivayet edilmiştir. Bu bahçeye giren kişilerin düşmandan korunacağını kastederek sağlığından dolayı Mu'tık (koruyucu) denildiği de rivayet edilmiştir. Bk. el-Belâzürî, *Fütuhu'l-büldân*, 99.

⁹² et-Taberî, *et-Târîh*, 3/290.

⁹³ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 6/357.

⁹⁴ Ahmed Ağırakça, *İlk Halife Kim Olmalıydı Tartışması ve Hz. Ebû Bekir'in Hilafet Dönemi* (İstanbul: Akdem Yayınları, 2013), 149.

öldürdüğünü söylemektedir.⁹⁵ Ensarın diğer kısmı ise, Ebû Dücâne Simâk b. Hareşe'nin (ö. 633) onu öldürdüğünü⁹⁶ ve daha sonrasında şehit olduğunu söylemektedir.⁹⁷ Benî Neccâr kabilesinin Benî Mebzul kolundan olan Habîb b. Zeyd, daha önceleri Müseylime tarafından kolları ve ayakları kesilerek şehit edilmişti. Bunun üzerine Müseylime'yi Habîb'in kardeşi Abdullah b. Zeyd b. Asım'ın (ö. 683) öldürdüğünü söyleyenler de bulunmaktadır.⁹⁸ Hz. Hamza'nın katili olan Vahşi b. el-Harb el-Habeşi (ö. 64 sonrası), Müseylime'yi kendisinin öldürdüğünü söyler⁹⁹ ve "Ben insanların en hayırlısını da en şerlisini de öldürdüm" demektedir.¹⁰⁰ Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 680) da Müseylime'yi öldürdüğünü iddia etmektedir.¹⁰¹ Bazı kimseler ise isimleri geçen herkesin Müseylime'yi öldürdüğünü savunmaktadır. Genel kanaate göre Vahşi b. Harb'in onu mızrağı ile yaraladığı, Ebû Dücâne'nin ise son darbeyi vurup öldürdüğü kabul edilir. Müseylime'nin katilinin belli olmaması ya da bu konuda farklı rivayetlerin olması kanaatimize göre kabileler arası rekabetin bir sonucudur. Çünkü onu kim öldürürse mensubu olduğu kabilesi şeref ve değer bakımından diğer kabilelerden üstün durumda olacaktı. Bir başka sebep de gerçekten savaş sırasında birçok kişi Müseylime'yi hedef alıp onu öldürmek istemiş olabilir. Bu durumda sayılan bütün isimlerin Müseylime'ye darbe indirmesi muhtemeldir. Bazı kaynaklar Müseylime'nin 140 veya 150 yaşında öldüğünü ifade etmektedir.¹⁰² Fakat savaştan savaşa koşan biri için bu pek de makul bir yaş değildir. Onun daha genç olması gerekir. Ayrıca Medine'ye Benî Hanîfe heyetiyle birlikte geldiğini ifade eden rivayete göre eşyaların korunması için geride kalması da bu yaşa uygun bir görev değildir. Ancak bu rivayette Müseylime'nin yaşının neden bu kadar abartıldığı bizce meçhuldür. Elimizde bununla ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır.

Savaşa katılan asker sayıları hakkında farklı rivayetler olsa da Müseylime'nin ordusunun Müslümanların ordusundan üç veya dört kat daha kalabalık olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰³ Artık savaş sona ermişti. Hem Müslümanların ordusunda hem de Müseylime'nin ordusunda ciddi kayıplar olduğunu söyleyenler bulunmaktadır. Müseylime'nin ordusundan 10.000 veya 20.000 kişinin öldürüldüğü, yine Müseylime'nin ordusundan 7000 askerin Akrebâ bölgesinde, 7000 askerin takibat sırasında ve 7000 askerin sığındıkları bahçede öldüğü, toplamda 21.000 veya farklı bir rivayette

⁹⁵ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 94.

⁹⁶ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 271.

⁹⁷ Ebû Dücâne'nin Hz. Ali dönemine kadar yaşadığı ve Sıffin Savaşı'nda Muâviye'ye karşı savaşırken şehit olduğu aktarılan rivayetler arasındadır. Fakat Yemâme Savaşı'nda şehit olduğunu belirten rivayet daha güçlüdür. Bk. Zengin, *Ensar Kitabı*, 180.

⁹⁸ Halîfe b. Hayyât, *Târihu Halîfe b. Hayyât*, 110.

⁹⁹ Vahşi'nin Müseylime'yi mızrağı ile vurduğu, mızrağın ucunun bir taraftan girip diğer taraftan çıktığı bu sırada da Ebû Dücâne'nin Müseylime'ye bir kılıç darbesi vurduğu ve onun yere düştüğü söylenmektedir. Kadınlardan birinin "Vah parlak yüzlü emirim! Emirimi siyahi bir köle öldürdü" diyerek feryat ettiği rivayet edilmektedir. Bk. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/357.

¹⁰⁰ İbn'ül-Esîr, *Usdu'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, 5/409.

¹⁰¹ Rivayete göre, Abdülmelik b. Mervân'ın huzurunda bir adam Benî Hanîfe kabilesinden birisine Yemâme olayını ve Müseylime'nin katlini sordu. Adam Müseylime'yi öldüren kişinin özelliklerini söyleyince Abdülmelik: "Sen bu sözlerinle Müseylime'yi öldüren kişinin Muâviye olduğuna karar verdin." demiştir. Bk. el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 95.

¹⁰² İbn Kesir, *el-Bidâye*, 5/50.

¹⁰³ Bk. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/357. İki ordunun sayı olarak birbirine denk olduğunu ve bu sayının dört bin civarında olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Bk. Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (Çağ Yayınları, 1992), 2/41.

24.000 askerin öldüğü rivayet edilmektedir.¹⁰⁴ Fakat Müseylime'nin ordusu için söylenen sayıların biraz abartılı olduğunu düşünmekteyiz. Hâlid'in ordusundan 700'ü hafız olmak üzere 2200 Müslümanın şehit olduğu nakledilmektedir. Bu sayı 950 olarak da geçmektedir. Belâzurî, şehit sayısı hakkında râvîlerin ihtilafa düştüğünü, aktarılan rivayetlerde geçen şehit sayısının en az 700, en çok ise 1700 olduğunu söylemektedir.¹⁰⁵ Bir başka rivayete göre ensar ve muhacirden 140 kişi olmakla birlikte Müslümanların safında toplamda 450 kişi şehit edildi.¹⁰⁶ Müslümanlardan 500 veya 600 kişinin şehit olduğu da söylenmektedir.¹⁰⁷ Mustafa Fayda ise şehit sayısı hakkında farklı rivayetleri aktarmakla birlikte yetmiş muhacir, yetmiş ensar olmak üzere altı yüzden fazla şehit verildiğini kabul etmektedir.¹⁰⁸ Önemli sahâbîler ve hafızların bu savaşta şehit olması Müslümanlar açısından ciddi bir kayıp oldu.

Savaş sona erdikten sonra Müccâa, kalelerin asker dolu olduğu, savaşp mağlup olan bu askerlerin öncü kuvvet olduğu ve askerlerin devamının geleceği gibi yanlış bilgiler vererek Hâlid'i anlaşma yapmaya zorladı. Anlaşma yapan Hâlid, daha sonra onun hile yaptığını anladı ama anlaşmayı bozmadı. Ganimet paylaşımı anlaşma doğrultusunda yapıldı.¹⁰⁹

Benî Hanîfelilerle yapılan Akrabâ Savaşı, irtidat savaşlarının en zorlu olanıydı. Aslında sadece ridde savaşları açısından değil Bedir Savaşı'ndan sonra Müslümanların katılmış olduğu en kanlı ve en şiddetli savaş bu savaştır. Akrabâ Savaşı başlarken Hâlid b. Velid, yemin ederek Müseylime'yi öldürmeden bu savaşı bitirmeyeceğini söylemişti. Fakat daha sonra Benî Hanîfelilerin çok iyi savaştığını, kılıç darbelerine sabırlı bir şekilde karşı koyduklarını, onların çok iyi kılıç kullandığını söyleyen Hâlid, Benî Hanîfe'den daha zorlu bir kavim görmediğini söylemiştir. Bu cümleler de aslında savaşın ne kadar ağır şartlarda meydana geldiğini göstermektedir.¹¹⁰

Akrabâ Savaşı'nın hangi yılda yapıldığı hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Halife b. Hayyât, Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 1038) ve İbn Asâkir (ö. 1176) gibi bazı kimseler bu savaşın hicrî on birinci senede yapıldığını söylemişlerdir.¹¹¹ Vâkıdî, İbn Sa'd ve İbn Kesîr gibi bazı kimselere göre ise bu savaş, hicrî on ikinci senede yapılmıştır.¹¹² Akrabâ Savaşı, hicrî on birinci senede başlamış olup on ikinci senede sona ermiştir diyerek bu görüşleri uzlaştırabiliriz. Birçok sahâbînin şehit olduğu Akrabâ Savaşı'ndan sonra Yemâme bölgesinde birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Bölgede yaşayan nüfusun büyük bir kısmını oluşturan Benî Hanîfe kabilesinden birçok kişi öldürüldü.

¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/218; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/357.

¹⁰⁵ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 107.

¹⁰⁶ Ebû Amr Halife İbn Hayyât, *et-Târih*, çev. Ömer Sabuncu - Mahmut Sabuncu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 93.

¹⁰⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/325.

¹⁰⁸ Fayda, *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velid*, 283.

¹⁰⁹ et-Taberî, *et-Târih*, 3/298.

¹¹⁰ Fayda, *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velid*, 272.

¹¹¹ Ebû Amr Halife İbn Hayyât, *et-Tabakât* (Beyrut: Daru'l Fikr, 1993), 140; el-İsfahânî, *Ma'rifetu's-sahâbe*, 4/2075; Ebû Kasım Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Târihu Dımeşk*, thk. Amr b. Ğurame el-Umrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1415-1995), 43/304.

¹¹² Bk. el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, 35; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/62; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/342.

2. Esirlerle ilgili farklı rivayetler bulunsa da savaşa katılanların en az dörtte biri esir kabul edildi. Bu esirler zamanla Arap Yarımadası'nın her yerine dağıldılar. Hz. Ömer döneminde kölelerin özgür bırakılması emredilinceye kadar esirlerden köle edinilenler efendileri için çalışmaya devam ettiler.

3. Barış anlaşmasına katılmayan yerleşim yerlerinin pek çoğu boşaltıldı. Direniş gösteren yerler ise yıkıldı.

4. Temîm kabilesi boşaltılan bu yerleri satın alarak buralarda yaşamaya başladılar.

Bunlar gibi daha birçok faktör sebebiyle Yemâme bölgesindeki nüfus keskin bir şekilde azalmıştır. Dolayısıyla Yemâme'nin Arap Yarımadası'ndaki siyasi rolü de zayıflamıştır. Ridde hadiseleri sonrasında sürekli olarak bölgede ikamet eden ya da aşama aşama bölgeye yerleşen kabilelerin isimleri şöyledir: Benî Nemir, Bekir b. Vâil, Benî Temîm, Benî Hezzân, Bâhile, Benî Kilâb ve Benî Ka'b.¹¹³

SONUÇ

Resûlullah döneminde Yemâme'nin yöneticiliğini Beni Hanîfe kabilesine mensup olan Hevze b. Ali ve Sümâme b. Üsal yapmıştır. Hz. Peygamber, Hevze vefat etmeden önce hem Hevze'ye hem de Sümâme'ye bir elçi göndermiş, onları İslâm'a davet etmiştir. Fakat bu davete cevapları olumsuzdur. Hevze daha hayattayken Sümâme Müslümanlara esir olmuştur. Bu esaret döneminde Müslümanları gözlemleyen Sümâme, karşılaştığı iyi muamele sonrasında Müslüman olmaya karar vermiştir. Sümâme iman edince kabilesi de İslâm'ı benimsemiştir. Bu zorunlu kabul edişten bir süre sonra Benî Hanîfe kabilesi ridde hareketlerinde başrolüdür.

Resûlullah'ın vefatına yakın bir zamanda ortaya çıkan mütenebbi Müseylimetülkezzâb, Benî Hanîfe kabilesindedir. Müseylime'nin peygamberlik iddiasının dini yönünden daha çok siyasi yönünün olduğunu düşünmekteyiz. Müseylime'ye inananlar arasında bile "Rebîa'nın yalancısının Mudâr'ın doğru sözlüsünden (Hz. Peygamberi kastederek) daha iyi olduğunu" söyleyenler bulunmaktadır. Bu da insanların kabileler arasında var olan rekabet sebebiyle Müseylime'ye tabi olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra halifelik görevini üstlenen Hz. Ebû Bekir, bütün ridde hareketleriyle mücadele etmiştir. Fakat bunların içinde bastırılması en zor olan irtidat faaliyeti Müseylime'nin liderliğini yaptığı bu isyan hareketi olmuştur.

Hâlid b. Velîd emrindeki ordularla Müseylime isyanı güçlkle bastırılmıştır. Akribâ Savaşı'nın Müslümanlar açısından başka bir önemli sonucu daha vardır. Bu savaşta Kur'an hafızlarından birçok kişinin şehit olması sonrasında Hz. Ömer hafızların vefatından çok kaygılanmış ve Halife'ye Kur'an'ın yazılı olarak toplanması gerektiğini söylemiştir. Bu gelişme, İslâm tarihi açısından oldukça önem arz etmektedir. Hz. Ebû Bekir bu iş için vahiy kâtibi olan Zeyd b. Sâbit'i görevlendirmiştir. Bunun üzerine Kur'ân-ı Kerim iki kapak arasına toplanmıştır. Tarihin seyri içerisinde meydana gelen bu olaylar Yemâme bölgesinin İslâm tarihi açısından önemini oldukça arttırmıştır.

¹¹³ Abdullah İbrahim el-Asker, *Tarihu'l-Yemâme fî sadri'l-İslâm -muhaveleten li'l-fehm-* (Beyrut: Cedavil, 2012), 68-72.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmed. *İlk Halife Kim Olmalıydı Tartışması ve Hz. Ebû Bekir'in Hilafet Dönemi*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2013.
- Ali, Cevâd. *el-Mufasssal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*. 20 Cilt. Dâru's-Sâkî, 4. Basım, 2001.
- Âmilî, Zeyneb bint Yusuf Fevvaz. *ed-Dürrü'l-mensur fi tabakati rabbati'l hudûr*. Mısır: el-Matbaatu'l-Kübra el-Emiriyye, 1894.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Asker, Abdullah İbrahim el-. *Tarihu'l-Yemâme fi sadri'l-İslam -muhaveleten li'l-fehm-*. Beyrut: Cedavil, 2012.
- Avcı, Casim. "Kisrâ". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 71-72. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Belâzurî, Ebu'l Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir. *Fütûhu'l-büldân*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Belâzurî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Delâ'ilü'n-nübüvve*. 7 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988.
- Buhârî, Muammed b. İsmail el-. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavku'n-Necât, 1422.
- Diyârbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen. *Târîhu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefis*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadır, ts.
- Fayda, Mustafa. *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*. İstanbul: İFAV, 5. Basım, 2014.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî. *Târîhu Halife b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziyâ Umerî. Beyrut: Dârü'l-Kalem-Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1977.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Hemdanî, Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed b. Yakub. *Sıfatü cezireti'l-Arab*. Leiden: Brill, 1883.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Ceyl, 1992.
- İbn Asâkir, Ebu Kasım Ali b. Hasan. *Târîhu Dimeşk*. thk. Amr b. Ğurame el-Umrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1995.
- İbn Hayyât, Ebû Amr Halife. *et-Tabakât*. Beyrut: Daru'l Fikr, 1993.
- İbn Hayyât, Ebû Amr Halife. *et-Târîh*. çev. Ömer Sabuncu - Mahmut Sabuncu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *Cevâmi'u's-sîre*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.

- İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed. *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve ahbâru'l-hulefa*. 2 Cilt. Beyrut: Kütübü's-Sekafiyye, 3. Basım, 1996.
- İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed. *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve ahbâru'l-hulefa*. çev. Harun Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd. 2 Cilt. Mısır: Şirketi Mektebeti ve Matbuati Mustafa, 2. Basım, 1955.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. çev. Mehmet Keskin. 14 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2017.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav'. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Ali Şirî. 14 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l Arabî, 1408-1988.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Ma`ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-Kütüb, 2. Basım, 1992.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî. *Kitabu't-tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. ed. Adnan Demircan. 11 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Basım, 2015.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992.
- İbn'ül-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed. *Usdu'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-târih*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
- İsfahânî, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh. *Ma'rifetu's-sahâbe*. 7 Cilt. Riyad: Daru'l-Vatan, 1998.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2007.
- Kehhâle, Ömer b. Rıza b. Muhammed Rağîb b. Abdülğani. *Mu'cemu'l-kabâ'ili'l-'Arabi'l-kadîme ve'l-hadîse*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 7. Basım, 1994.
- Kilâî, Ebû Rebî Süleyman b. Mûsa el-Endelûsî el-. *el-İktifâ bimâ tezammenehû min meğâzî Rasûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- Merzübânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd. *Mu'cemu's-şuarâ*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Basım, 1982.
- Ömerî, Ekrem Ziya. *Asru'l-hilâfetü'r-râşide*. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, ts.
- Öner, Abdulkerim. *Sadık Dost Hz. Ebû Bekir*. ed. Davut Adlığ. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022.
- Önkal, Ahmet. "Hevze el-Hanefî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 285. İstanbul, 1998.

- Önkal, Ahmet. “Müseylimetü'l-Kezzâb”. TDV *İslam Ansiklopedisi*. 90-91. İstanbul, 2006.
- Sönmez, Abidin. *Rasûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Andlaşmaları*. İstanbul: İnkılab Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu't-Taberî*. 11 Cilt. Beyrut: Dâri't-Türâs, 2. Basım, 1967.
- Üçok, Bahriye. *İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd. *Kitabu'r-Ridde*. Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 1990.
- Watt, W. Montgomery. *Hız. Muhammed Medine'de*. çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Welhausen, Julius. *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*. çev. Fikret Işıltan. İstanbul: Ankara Matbaası, 1960.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. 14 Cilt. Çağ Yayınları, 1992.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dâri'l-Hadîs, 2006.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâri'l-Kitâbî'l-Arabî, 2. Basım, 1993.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmizi't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 3. Basım, 1986.
- Zengin, Fethullah. *Ensar Kitabı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Zengin, Fethullah. “Heyetler Yılı”. *Siyer Dersleri Medine Dönemi*. 163-168. Malatya: Malatya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2019.